

УДК 372.4

Галина Коберник,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри теорії
початкового навчання
Уманського державного
педагогічного університету
імені Павла Тичини

АДАПТУВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ЗАВДАНЬ ЯК ЗАСІБ ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

В статті розкрито зміст понять «індивідуалізація навчання» та «адаптування завдань». Обґрунтовано, що ефективним засобом індивідуалізації навчання молодших школярів є адаптування завдань до рівня їх навчальних компетенцій. Визначені критерії адаптованості навчальних завдань та вплив цих завдань на розвиток особистості молодшого шкільного віку.

Ключові слова: індивідуалізація навчання, адаптовані завдання, молодший школяр.

В статье раскрыто содержание понятий «индивидуализация обучения» и «адаптирование заданий». Обусловлено, что эффективным средством индивидуализации обучения младших школьников есть адаптирование заданий к уровню их учебных компетенций. Определены критерии адаптированности учебных заданий и влияние этих заданий на развитие личности младшего школьного возраста.

Ключевые слова: индивидуализация обучения, адаптированные задания, младший школьник.

The article discovers the content of the terms «individualization of study» and «task's adaptation». It proves that an effective mean of individualization of teaching junior pupils is task's adaptation to the level of theirs learning competence. The article distinguishes criterium of task's adaptation and theirs influence on the development of a personality of school children.

Key words: individualization of study, adopted tasks, elementary school children.

Однією з вирішальних причин розвитку суспільних процесів є збільшення ролі людського фактору у будь-яких системах. Одним із шляхів розв'язання цієї проблеми є актуалізація потенційних можливостей членів суспільства та реалізація їх у процесі життєдіяльності.

Це вимагає перебудови навчально-виховного процесу в установах

освіти на основі реалізації індивідуального підходу до підростаючої особистості, тому що однією з основних причин відносно низької ефективності навчально-виховного процесу, на думку багатьох науковців, є недостатня індивідуалізація навчального процесу.

Саме індивідуалізація навчання дає можливість створювати ситуації успіху в навчанні для учнів з різними рівнями навчальних компетенцій. А успіх, хай навіть незначний, вселяє в учня віру в свої сили, що стимулює учня до організованості, наполегливості, сміливості та нестандартності в мисленні. Всі ці властивості лежать в основі розвитку здібностей, потенцій дитини, що приводить дитину до пошуку нових знань, викликає в неї прагнення до досягнення все нових і нових успіхів у навчанні, тобто до задоволення нових потреб особистості.

Ідеєю індивідуалізації навчання пронизані дослідження ряду таких науковців, як А. Аристової, Д. Богоявленського, Л. Виготського, М. Данилова, В. Загвязинського, Е. Кабанової-Міллер, Л. Книш, Г. Костюка, Н. Менчинської, Т. Ніколаєвої, І. Огороднікова, Е. Рабунського, Б. Теплова та ін.

До питання організації індивідуального підходу до молодших школярів у процесі вивчення окремих предметів підготовки звертаються науковці значно рідше (Г. Коберник, С. Логачевська, О. Савченко та ін.).

Однак, у педагогічних дослідженнях недостатньо вивчалася проблема індивідуалізації навчання шляхом адаптування навчальних завдань, зокрема у початковій школі.

Теоретична і практична значущість даної проблеми, підвищення вимог суспільства до формування особистості учнів як засобу задоволення в трудових ресурсах, потреба шкільної практики у пошуку шляхів підвищення рівня пізнавальної активності школярів обумовили вибір теми статті.

Аналіз вітчизняної та зарубіжної педагогічної й методичної літератури показав, що вчені приділяють велику увагу питанню індивідуалізації навчання. Зростає кількість праць теоретичного та практичного характеру, в яких висвітлюються різні аспекти цієї проблеми.

У «Педагогічній енциклопедії» індивідуалізація розглядається як «...організація навчального процесу, за якого вибір способів, засобів, темпу навчання враховує індивідуальні відмінності учнів, рівень розвитку їх здібностей до навчання» [8, с. 201].

У дослідженнях В. Крутецького, М. Ляховицьких, С. Ніколаєвої індивідуалізація навчання трактується як максимальне наближення процесу навчання до оптимальної моделі, коли кожен учень працює у зручному для нього темпі, манері, що відповідають його загальній підготовці, здібностям, обсягу оперативної пам'яті, рисам характеру та емоційному стану.

У сучасній психолого-педагогічній літературі спостерігається велике розмаїття формулювання означення поняття індивідуалізації:

- 1) організація навчального процесу, під час якого вибір способів,

прийомів і методів навчання враховує індивідуальні відмінності учнів, рівень їх розвитку, здібностей до навчання [1, с. 20];

2) навчання, яке орієнтується на індивідуально-психологічні особливості учня, будується з урахуванням цих особливостей [5, с. 187];

3) одна із особливостей гуманності способу життя. Характерною її ознакою є те, що орієнтація способів і темпів навчання будується з урахуванням індивідуальних відмінностей учнів, рівня розвитку навчальності й темпів руху вперед у навчанні [2, с. 101];

4) це дидактичне положення, одна з двох взаємозв'язаних сторін колективного характеру навчання і врахування індивідуальних особливостей учнів. Індивідуальний підхід до школярів у навчанні передбачає: при безумовній єдиності основного змісту загальної освіти відбір елементів навчального матеріалу, методів навчання, наочних і технічних його засобів, розумне поєднання загальнокласних, групових і індивідуальних форм його організації з урахуванням особливостей кожного учня з метою оптимального впливу на всебічний гармонійний розвиток його особистості [9, с. 18];

5) це здійснення принципу індивідуального підходу, врахування індивідуальних особливостей учнів у процесі навчання в усіх його формах і методах незалежно від того, які особливості і якою мірою вони враховуються [10, с. 8].

Поняття «індивідуалізація» навчання, що склалося в даний час, розглядається всіма науковцями і як необхідна умова, і як ефективний засіб особистісно орієнтованого навчального процесу.

Виходячи з того, що великий вплив на ефективність процесу навчання мають індивідуальні особливості в розумінні таких компонентів пізнавальної діяльності, як сприймання, увага, пам'ять, мислення, а також спеціальні здібності, в загальному розумінні поняття «індивідуалізація навчання» розглядається, як пристосування навчальних впливів до індивідуально-психологічних особливостей кожного учня, з одного боку й створення сприятливих умов для розвитку спеціальних здібностей і можливостей учнів, з іншого.

Під час використання поняття «індивідуалізація навчання» необхідно мати на увазі, що при його практичному здійсненні мова йде не про абсолютну, а відносну індивідуалізацію. В межах шкільної практики індивідуалізація завжди відносна з таких причин:

1) переважно враховуються індивідуальні особливості не кожного окремого учня, а групи учнів, які володіють приблизно схожими особливостями;

2) враховуються тільки відомі особливості або їх комплекси й саме такі, які важливі з точки зору навчання, й поряд із цим може використовуватися ряд особливостей, врахування яких у конкретній формі індивідуалізації неможливе або навіть не так вже необхідне (наприклад, різні властивості характеру або темпераменту);

3) іноді відбувається врахування деяких властивостей або стану тільки в тому випадку, якщо саме це важливо для конкретного учня (наприклад, талановитість у якій-небудь галузі, порушення здоров'я);

4) індивідуалізація реалізується не в усьому обсязі навчальної діяльності, а епізодично або в якому-небудь виді навчальної роботи.

Ми підтримуємо думки авторів, які вважають, що індивідуалізація процесу навчання передбачає вибір такої стратегії, яка максимально сприяла б розвитку особистості. Педагог повинен шукати ті специфічні для кожного не схожі, неповторні умови, які б вплинули на формування визначальної риси характеру, на розвиток якостей особистості, життєвої активності. Як показало наше дослідження, одним із ефективних засобів індивідуалізації навчання молодших школярів є адаптування навчальних завдань до актуального рівня їх навчальних компетенцій («зони найближчого розвитку»).

Учені розглядають адаптацію [від лат. *adaptatio* – пристосування] як процес пристосування будови до нових умов існування [3; 7; 8].

Проте, в педагогіці вчені ведуть мову про адаптацію живих організмів до оточуючого середовища. А ми будемо розглядати адаптування навчальних завдань до особистості учня.

В основу адаптування завдань ми покладемо пристосування їх до відповідного рівня готовності учня розв'язувати дане завдання. На нашу думку, повинна існувати єдність між готовністю молодшого школяра сприймати та перетворювати інформацію й формою подачі навчального завдання. Має відбуватися пристосування завдань до особистості, тоді вона буде здатною сприймати відповідні впливи на її інтелект, «переробляти», «зберігати» й «відтворювати» їх у наступних взаємодіях з навколишньою дійсністю [7].

Тобто, щоб відбулася адаптація можливостей учнів молодшого шкільного віку до сприймання певного навчального матеріалу, доцільно педагогу починати з адаптування завдань до відповідного рівня навчальних компетенцій кожного з учнів або групи учнів.

Аналіз психолого-педагогічної літератури дає можливість зробити висновки, що адаптування завдань є:

- одночасно процесом і результатом пристосування їх змісту до індивідуальних особливостей окремих особистостей або їх груп;
- компонентом адаптування завдання до індивіда, видозміною його подачі, що відповідає рівню навчальних компетенцій школяра на момент розв'язання цього завдання;
- складовою видозміни завдань є різні види підказок до розв'язання даного завдання, або ускладнення їх.

Адаптування завдань пов'язане з конкретною «метою», яка спрямована на конкретний результат, передбачений навчальною програмою.

Адаптовані до рівня навчальних компетенцій завдання, що

пропонуються учню початкової школи, мають бути доступними, посильними, розв'язуючи які, він може показати свої здібності, розкрити потенційні можливості, звільнитися від страху перед майбутньою роботою.

Наше дослідження переконало, що дотримання певних педагогічних умов при адаптуванні завдань до рівня навчальних компетенцій молодших школярів забезпечує успішне засвоєння програмового матеріалу кожним індивідом. Розв'язування таких завдань сприяє:

- розвитку логічного мислення молодшого школяра;
- урахуванню органічних потреб дитини та поступове привчання до самостійності та активності у процесі навчально-пізнавальної діяльності;
- формуванню: а) віри у свої сили; б) почуття успіху, яке стає стимулом навчально-пізнавальної активності для подальшого навчання підростаючої особистості;
- своєчасному засвоєнню молодшим школярем навчального матеріалу та набуттю необхідних навчальних умінь та навичок;
- збереженню та розвитку повноцінного фізичного, психічного та соціального «Я» молодшого школяра;
- забезпеченню емоційного комфорту, задоволення від перебування в школі.

Розв'язування адаптованих до рівнів навчальних компетенцій учнів навчальних завдань впливає на зміну їх форм поведінки, що виражається у впевненості, активності, сміливості школяра. Універсальним критерієм їх адаптованості є певний баланс, тобто оптимальна узгодженість між актуальним рівнем навчальних компетенцій особистості та формою пристосування до них завдань.

Аналіз психолого-педагогічної літератури показує, що зовнішнім критерієм адаптованості завдань є здатність включення суб'єкта в процес їх розв'язування.

У ролі внутрішніх критеріїв адаптованості є забезпечення поступового переходу накопичених кількісних змін особистості у нову якість.

Показником адаптованості завдань є вплив на емоційний (задоволеність, позитивний стан психіки), ціннісний (зміна спрямованості й відносин), когнітивний (пізнання нового), діяльнісний (активність у процесі навчально-пізнавальної діяльності) компоненти особистості.

Дослідження проблеми адаптування завдань до актуального рівня навчальних компетенцій молодших школярів, яка вивчена нами, дало можливість стверджувати, що критеріями ефективності адаптованих завдань є: емоційний стан дитини (афективний, невірноважений, урівноважений), характер діяльності (самостійна, наслідувальна, повна бездіяльність), позитивне ставлення до відвідування занять, під яким розуміється задоволення навчальною діяльністю, ставлення до дитини дорослих та однолітків. Важливо і на наступних етапах навчання

підтримувати та закріплювати позитивний емоційний стан дітей.

Психолого-педагогічні дослідження свідчать, що на ефективність адаптованих завдань вказує і мотиваційна готовність учня молодшого шкільного віку до відвідування школи. Мотиви – «це джерело активності», зазначає О. Кононко. Емоції є стимулом навчання. Учені (Т. Землякова, О. Кононко, Р. Плутчик, П. Симонов та інші) відзначають, що емоційний стан впливає на зміну звичного способу життя, на здійснення зв'язків людини з її середовищем (О. Запорожець, Т. Кириленко, Я. Неверович). «Усі соціальні зв'язки дитини засвоєні на емоціях і в перехідний період розвитку дитини (так званий період «малої кризи») вони стають «розумними», передбачуваними, починають виконувати роль смислотворення, розвивається емоційна децентрація – вміння відчувати емоційний стан іншої людини, співчувати їй та відповідно поводитися, поступатися власними інтересами, з'являється емпатія...» [11, с. 39]. Тобто, відбувається соціальне становлення особистості. Отже, «викликаючи позитивні емоції молодшого школяра в процесі навчання, можна впливати на стратегію його поведінки».

Ми зупинимо свою увагу на способах адаптування завдань, зокрема з математики, які мають відповідати рівням навчальних компетенцій молодших школярів з математики.

Розподіл дітей на умовні тимчасові групи за рівнями навчальних компетенцій можна здійснити за їх самовизначенням, коли є можливість вибирати завдання, або вчитель, за результатами самостійної чи контрольної роботи, сам визначає, хто над чим має працювати. Наприклад, учні, які розв'язали правильно завдання, одержують завдання першого варіанта. Це може бути ускладнене або творче завдання, збільшення обсягу завдань. Другий варіант – аналогічне до того, що було в діагностичній роботі, але отримує ще у письмовій формі допомогу до його розв'язання, записану на дошці або на картці. Третій варіант – розв'язує разом з учителем аналогічне завдання.

Учитель пропонує учням виставити картку такого ж кольору, якою крейдою на дошці записані завдання відповідного варіанта, щоб бачити, хто над яким завданням працює. На наступному етапі уроку вчитель 1-му варіанту пропонує творче завдання, 2-му – аналогічне до попереднього, але без підказки, 3-й варіант – самостійно розв'язує аналогічне завдання, але з певною мірою допомоги, поданою у письмовій формі.

На третьому етапі уроку 1-й варіант розв'язує цікаве завдання, 2-й варіант – творче, 3-й – основне завдання. І нарешті, всі учні класу розв'язують спільне завдання. Найчастіше це може бути завдання, в розв'язанні якого треба знайти помилку [6].

Творчі завдання на уроках математики в початкових класах можуть передбачати:

- 1) дослідження зміни результату завдання при зміні однієї з величин;
- 2) визначення умов, при яких результат змінюється у вказаному

напрямку;

- 3) складання задач, обернених даних, за виразом, за даними величинами;
- 4) придумування і зміна запитань до задачі за певними вимогами;
- 5) розв'язування задач різними способами або раціональним способом та ін. [4].

Відповідно і допомога з боку вчителя на уроках математики може бути таких видів:

- 1) вказівка типу задачі, правила, на яких ґрунтується розв'язування даного завдання;
- 2) вказівка алгоритму розв'язання завдання;
- 3) доповнення до задачі у вигляді малюнка, схеми, з вказівкою виконати додаткові побудови або рекомендації до її виконання;
- 4) запис умови у вигляді таблиці, знаків;
- 5) наведення зразка розв'язання завдань, аналогічного даному;
- 6) частково виконані завдання;
- 7) пропозиція виконання допоміжного завдання, що націлює на розв'язання основної задачі;
- 8) вказівка причинно-наслідкових зв'язків, необхідних для виконання завдання, навідні запитання;
- 9) розчленування складеної задачі на ряд простих та ін. [4].

Важливо, щоб адаптовані завдання передбачали поступовий перехід від простих до складніших видів роботи. Для сильніших учнів доцільні завдання, які були б не тільки більші за обсягом чи складніші за змістом, а й передбачали б елементи творчого пошуку, різні вправи з логічним навантаженням. Індивідуалізація навчальної роботи при цьому сприятиме не тільки підвищенню рівня навчальних компетенцій, а й розвитку самостійності всіх учнів, їхнього інтересу до навчання. Оскільки в умовах класно-урочного навчання школярі з різними рівнями навчальних компетенцій повинні оволодіти новим матеріалом одночасно, то для індивідуалізації навчання варто здебільшого добирати завдання, які передбачають спільну пізнавальну мету чи мають той самий зміст, але відрізняються ступенем складності і потребують різної допомоги. Адже відомо, що учні початкових класів, в тому числі й з низьким рівнем навчальних компетенцій, при відповідній допомозі спроможні виконати досить складні вправи і повірити в свої можливості, що є стимулом його подальшої навчально-пізнавальної діяльності.

Правильно підібрані або подані завдання, що відповідають рівню навчальних компетенцій молодшого школяра, розвивають його мислення, сприяють формуванню навичок самоконтролю.

Щоб мати надійну основу для адаптування завдань, вчителю слід систематично у спеціальному зошиті фіксувати помилки, утруднення кожного учня.

Адаптування навчальних завдань допомагає індивідуалізувати роботу з учнями, спонукає формування інтересу до всебічного осмислення

зв'язків між даними й шуканими величинами, до пошуку раціональних способів виконання завдань. Адаптування забезпечує виконання посильних завдань, що дає змогу створити ситуацію успіху, тобто бажання вчитися.

Розв'язання адаптованих до рівня навчальних компетенцій молодших школярів завдань сприяють поліпшенню саморегулювання пізнавальної діяльності учнів, стимулюванню навчально-пізнавальної активності, самоконтролю, а вчителів допомагають у здійсненні індивідуального підходу до учнів, у оптимальному керівництві процесом навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Данилов М. А. Процесс обучения в советской школе / М. Данилов. – М. : Учпедгиз, 1960. – 299 с.
2. Дидактика современной школы : пособие для учителя / Б. Кобзар, Г. Кумарин, Ю. Кусий, В. Римаренко / под ред. В. Оныщука. – К. : Рад. Школа, 1987. – 350 с.
3. Захарова Н. Соціальна адаптація старших дошкільників засобами ігрової діяльності : дис. кандидата пед. наук : 13.00.08 / Захарова Н. – К., 2007. – 242 с.
4. Коберник Г. Індивідуалізація й диференціація навчання в початкових класах: теорія та методика : монографія / Г. Коберник. – К. : Наук. Світ, 2002. – 231 с.
5. Кумарина Г. Ф. Педагогические основы реализации принципа индивидуализации в условиях коррекционного обучения : дис. доктора пед. наук / Кумарина Г. Ф. – М., 1992. – 360 с.
6. Логачевська С. П. Диференціація у звичайному класі : посібник для вчителів, методистів, студентів / С. Логачевська / за загальною редакцією О. Савченко. – Донецьк : Центр підготовки абітурієнтів, 1998. – 288 с.
7. Милославова И. А. Адаптация как оціально-психологическое явление / И. Милославова // Социальная психология и философия. – 1999. – № 2. – С. 116–118.
8. Педагогическая энциклопедия : в 4-х томах / гл. ред. И. Капралов. – М. : Педагогика, 1964. – Т. 1. – 436 с.
9. Платонов К. К. Структура и развитие личности / К. Платонов – М. : Педагогика, 1986. – 256 с.
10. Сікорський П. І. Від диференційованого навчання до його диференціації / П. Сікорський // Початкова школа. – 1990. – № 10. – С. 23–28.
11. Чебикін О. Я. Становлення емоційної зрілості особистості : монографія / О. Чебикін, І. Павлова. – Одеса : ПНЦ АПН України, 2009. – 230 с.